

SUMMER SCHOOL "NATIONAL SCIENTIFIC PSYCHOLOGICAL SCHOOLS: HISTORY AND PRESENT" AS A TOOL FOR EDUCATIONAL SOCIALIZATION OF SCIENTISTS AND TEACHERS OF PSYCHOLOGY AT UKRAINIAN HIGH SCHOOLS

<https://doi.org/10.37096/SHDISJ-22-1.1-0001>

Olena Vlasova

ORSID ID: 0000-0002-9894-0038

Valentina Podshchivalkina

ORSID ID: 0000-0003-2828-5928

Abstract

The purpose of the article: to reveal the socializing and scientific didactic potential of the Summer School (2021) "National scientific psychological schools: history and modernity" as a tool for informal educational socialization of scientists and teachers of psychology of Ukrainian higher education institutions and their students.

Sample. 100 participants of teachers, doctoral students and students from various institutions of higher education at scientific institutions of Ukraine, who took part in the jubilee Summer School 2021, mastered its professional development program (180 hours) and received the corresponding certificate.

Methods. Presentations and workshops by leading psychology researchers in Ukraine about achievements of representatives of Ukrainian scientific psychological schools of the past and present, scientific reports, discussions and debates, final control of participants' knowledge in the form of an achievement test.

The results. The tested program of the summer psychological school (2021) National scientific psychological schools: history and modernity has proven itself as a productive means of informal educational and professional socialization of Ukrainian psychology teachers, doctoral students and students. The developmental effect of participation in such an event was demonstrated by all categories of its participants who, thanks to the introductory lecture of the organizers, independent work, presentations by speakers and fruitful discussions, significantly expanded their ideas about the history, methodology and modern features of domestic scientific and psychological research, technologies of psychological practice and interdisciplinary links of psychology.

Keywords: national scientific psychological schools, educational and professional socialization, informal education, non-formal education, methodology and history of Ukrainian psychology.

Олена Власова, Валентина Подшивалкіна. Літня школа «Національні наукові психологічні школи: історія та сучасність» як інструмент освітньої соціалізації науковців та викладачів психології українських ЗВО

Мета статті: розкрити соціалізуючий та науково - дидактичний потенціал Літньої школи (2021) “Національні наукові психологічні школи: історія та сучасність” як інструмента інформальної освітньої соціалізації науковців і викладачів психології українських ЗВО та їх студентів.

Вибірка. 100 учасників викладачів, докторантів та студентів з різних закладів вищої освіти на наукових установах України, які приймали участь в ювілейній Літній школі 2021, освоїли її програму підвищення кваліфікації (180 годин) і отримали відповідний сертифікат.

Методи. Презентації та майстер-класи провідних дослідників психології в Україні про здобутки представників українських наукових психологічних шкіл минулого та сучасності, наукові повідомлення, обговорення та дискусії, підсумковий контроль знань учасників у вигляді тесту досягнень.

Результати. Апробована програма літньої психологічної школи (2021) Національні наукові психологічні школи: історія та сучасність зарекомендувала себе як продуктивний засіб неформальної освітньо-професійної соціалізації українських викладачів психології, докторантів і студентів. Розвивальний ефект від участі в такому заході продемонстрували всі категорії його учасників, які завдяки установчій лекції організаторів, самостійній роботі, презентаціям спікерів та плідним дискусіям істотно розширила свої уявлення про історію, методологію та сучасні особливості вітчизняних науково-психологічних досліджень, технології психологічної практики та міжпредметні зв'язки психології.

Ключові слова: національні наукові психологічні школи, освітньо-професійна соціалізація, інформальна освіта, неформальна освіта, методологія та історія української психології.

Вступ

З 21 червня по 04 липня 2021 року викладачі та студенти закладів вищої освіти Києва, Одеси, Дніпра, Запоріжжя, Миколаєва та Кременчуга приймали участь в літній школі з психології “Національні наукові психологічні школи: історія та сучасність”, яка вже вп'яте проходила на чорноморському узбережжі України, цього разу в Кароліно Бугаз (передмістя Одеси). З моменту відкриття у 2016 році Школа є реалізацією задуму авторів статті¹ об'єднати зусилля провідних класичних університетів України (насамперед Київського Одеського та Харківського), а також дослідних академічних інститутів у пошуках та об'єктивації дійсної історії української психологічної науки і практики, виявити сучасні особливості розвитку теорії та методології української психології,

¹ Олена Власова – доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова ГО “Українська асоціація психології освіти і розвитку”.

Валентина Подшивалкіна – доктор соціологічних наук, професор, завідувачка кафедри соціальної та прикладної психології Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова, почесний член ГО Українська асоціація психології освіти і розвитку.

зрозуміти існуючі та виникаючі міжпредметні зв'язки психології з іншими науками. Формальною основою її проведення є договір про співпрацю, підписаний у 2016 році між Київським та Одеським національними університетами, відповідно до якого адміністрація та викладачі психології цих закладів прийняли на себе зобов'язання з реалізації такого проєкту інформальної освіти.

За 4 сезони існування Літньої школи у просторі її функціонування були представлені історія та сучасний стан розвитку Київської, Одеської Харківської та Львівсько-Варшавської наукових шкіл та проблематика більше ніж 10 сталих і таких, що становляться, авторських наукових шкіл.

Методологія

Вибірка. 5-та ювілейна школа зібрала майже сто учасників, серед яких дійсні члени та члени-кореспонденти Національної академії наук та Національної академії педагогічних наук України, професори і доценти, докторанти DS та PhD програм, магістранти і студенти бакалаврату.

Методи. Її особливістю, у порівнянні з попередніми роками, є подальше структурування заходу як форми інформальної освіти класичних університетів, яка відповідає викликам сьогодення. Зокрема, починаючи з літа 2021 року в межах роботи Літньої школи її учасники набули змоги підвищувати свою кваліфікацію за програмою міжвузівського навчання, затвердженою Київським національним університетом в обсязі 3 кредити ESTS, про що у випадку успішного завершення навчання, офіційно отримують сертифікат за підписом керівників Київського та Одеського університетів. Така новація, як виявилось, істотно збільшила інтерес потенційних учасників до відвідання заходу.

Як організаційна форма навчання Літня школа 21 мала змішаний формат, що передбачав як of line, так і on line участь в роботі заходу. Її програма, розрахована на 3 модулі, включала установчу конференцію, завдання для самостійної роботи учасників, якій були присвячені 2 перші тижні навчання, презентації вітчизняних історико-психологічних розвідок, здобутків авторських наукових психологічних шкіл, майстер-класи, дискусії та наукові повідомлення молодих учасників на засіданнях методологічної майстерні. Завершали роботу школи яскравий науковий перформенс “Психологія у трансдисциплінарному дискурсі” та підсумкове тестування, після успішного проходження якого учасникам вручався сертифікат про підвищення кваліфікації. Запис подій кожного дня навчального проєкту був доступним для перегляду всім учасникам за відповідним посиланням на Гугл Диску², що істотно збільшило освоєння представлених матеріалів учасниками та результативність їх інформального навчання.

Теоретичний аналіз

Задум Літньої психологічної школи під назвою “Національні психологічні школи: історія та сучасність” як науковоосвітнього проєкту вищої інформальної

²Адреса матеріалів 5-ї ювілейної літньої психологічної школи 2021 “Національні наукові психологічні школи: історія та сучасність”: https://drive.google.com/drive/folders/1BvhRF_XC_WNSrPd4ILWSEh_hAEgw7gmd?usp=sharing

психологічної освіти має свій початок у Києві, де восени 2016 року на одній з конференцій познайомились та заприятелювали її засновниці, усвідомивши єдність простору наукових інтересів, пов'язаних з питаннями методології та історії української психології.

Ідея її появи тісно пов'язана з виникненням 124 роки тому в Імператорському університеті св. Володимира (Київ) Психологічної семінарії³, яка виросла з студентського гуртка любителів психології, що очолював талановитий викладач кафедри філософії університету Георгій Челпанов. У 1897 році Челпанов разом із професором Олексієм Гіляровим, який на той час був завідувачем кафедри філософії, домоглися офіційного відкриття постійно діючого психологічного семінару як форми організації поглибленого вивчення психології студентами, які, навчаючись на різних факультетах, проявляли сталий інтерес до психологічної теорії і експериментальної практики. Програма його роботи передбачала тематичну визначеність (кожен рік обиралась певна тема роботи), а також широке знайомство учасників з філософсько-психологічною літературою, підготовку рефератів, доповіді та їх обговорення (1 рік навчання), науково-методичну підготовку до роботи з психологічними приладами (2 рік) та самостійне здійснення дослідження (3 рік перебування в семінарії). Результати роботи учасників публікувались як звіти керівника та праці учасників.⁴

Завдяки роботі Психологічної семінарії, якою Челпанов керував спочатку в Києві (1897-1907), а потім у Москві (1907-1921), на початку ХХ століття було підготовлено до 150 фахівців, здатних до науково-дослідної роботи у психологічних установах. Саме з їх числа здійснювався рекрутинг співробітників до першого в Росії і найбільшого та найсучаснішого на той час у світі Психологічного інституту при Московському університеті, який заснував та офіційно очолив у 1914 року Георгій Челпанов.

В межах функціонування Психологічних семінарів та роботи Психологічного інституту виникла та успішно розвивалась філософсько-психологічна школа професора Челпанова, яка пройшла у своєму розвитку науково-освітню стадію (Психологічні семінари) та стадію школи - наукового колективу (в межах Психологічного інституту). Психологічна кар'єра професора Челпанова драматично перервалася у 1923 році, коли за погляди, несумісні з марксистською ідеологією, він був відсторонений від керівництва інститутом і викладання в Московському університеті. Тому російські історики науки вважають цей рік – роком припинення існування його школи. Натомість у Київському університеті філософсько-психологічна традиція науково-психологічних досліджень розвивається безперервно і до тепер, як одна з найпотужніших шкіл-напрямів сучасної української психології.

Методологія

³ Більш докладно про це див. Філософська психологія Георгія Челпанова (до 155-річчя з дня народження та 120-річчя відкриття Психологічної семінарії при Імператорському університеті св. Володимира)/ Наукова монографія. Серія: Науково-психологічний спадок класичних університетів /за заг. ред. Власової О.І., Луньова В.С. – Hamilton, ON AGC & Publishing 2018-T-1.- 210с. – с. 7-9.

⁴ Там само, с. 18-25.

Соціально-політичні трансформації радянської та порадянської доби, спрямована ідеологізація та маргіналізація української науки болісно відгукнулися на розуміння історії вітчизняної психології невинуватими втратами реальної логіки її методологічного поступу у XIX-XX ст., звуженням дійсних об'єктів розвитку, забуттям імен видатних науковців, які, працюючи як в Україні, так і за кордоном, здійснили вагомий внесок не лише в українську психологічну науку, а й у світову психологію та гуманітаристику (Густав Шпет, Микола Бердяєв, Степан Балея та Володимир Роменець та ін.). Як наслідок – сьогодні у вітчизняній професійній психологічній свідомості спостерігаємо хиткий методологічний ґрунт наукового-психологічного дискурсу, смислові розриви та мало усвідомлений зміст дійсних здобутків української наукової психології. Особливо прикро це відмічати в уявленнях сучасних викладачів та студентів, які обрали психологічну спеціальність. Саме на подолання таких обмежень зорієнтована прикметна особливість проекту Літньої школи – постійний наголос на подіях з історії психологічних інституцій та творчості українських психологів, ювілейні дати яких припадають на рік проведення Літньої школи. Другий модуль програми школи об'єднує презентації засновників сучасних українських авторських науково-психологічних шкіл та їх послідовників. Третій модуль наповнює проблематика міждисциплінарних задач, які представники інших наук намагаються розв'язати з опорою на психологічні знання.

Результати

В перший день роботи V-ї Літньої школи 21 три історичні для української психології дати були в епіцентрі уваги учасників. В 2021 році Одеський університет відзначає 125 років з відкриття першої в Росії Психологічної лабораторії, яку заснував та очолював відомий російський психолог, професор Микола Ланге, про що йшлося у презентації директорки бібліотеки ОНУ імені І.І. Мечнікова Марини Подрезової та завідувачки кафедри соціальної та прикладної психології цього ж закладу проф. Валентини Подшивалкіної. У психологічній спільноті Київського університету 2021 рік урочисто визнаний роком академіка Володимира Роменця - автора вчинкової методології, психологічної теорії творчості та 7-ми томної історії всесвітньої психології, який народився 95 років тому (презентацію Володимир Роменець як яскравий представник Київської філософсько-психологічної школи до 95 річчя з дня його народження здійснила завідувачка кафедри психології розвитку КНУ, проф. Олена Власової). На початку 2020 року Інститут соціології НАН України, у структурі якого є відділ соціальної психології, відсвяткував славетний 95 річний ювілей авторки концепції життєтворчості особистості члена-кореспондента НАНУ Лідії Сохань, яка багато років очолювала такий підрозділ спочатку в Інституті філософії НАНУ, а потім і в Інституті соціології НАН України. Оскільки з міркувань безпеки школа, як і переважна більшість публічних заходів в країні і світі, в минулому році не проводилась, то доповідь і обговорення її авторської наукової школи також відбулось цього року (презентація доктора соціологічних наук, старшого

наукового співробітника Олени Злобіної). Ці змістовні доповіді наповнили перший зі трьох модулів роботи Школи.

В модулі авторських наукових шкіл помітними подіями заходу стали 1) презентація авторської науково-психологічної школи організаційної психології заступника директора Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, дійсного члена НАПН України Людмили Карамушки, 2) доповідь директора Інституту соціології НАН України члена-кореспондента НАНУ Євгена Головахи про історію становлення у 80-х роках ХХ ст. причинно-цільової концепції психологічного часу Є. Головахи та О. Кроніка і виникнення каузометрії як вітчизняного напрямку психологічних досліджень, який досліджує особливості життєвого шляху та психологічного віку людини, 3) натхнена розповідь завідувачки лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України Тамари Піроженко (члена-кореспондента НАПН України, лауреата державної премії України в галузі освіти 2018 р.) про особливості роботи під її керівництвом та імплементації в соціалізуючі практики та суспільну свідомість українців сучасних особистісноцентрованих стандартів дошкільної освіти, які основною метою педагогічних впливів на особистість дошкільника вбачають забезпечення його суб'єктивного благополуччя у процесах формування психологічної готовності до подальшого систематичного навчання, 4) презентація психологічного підходу як магістральної методології досліджень авторської школи завідувачки кафедри соціальної та прикладної психології ОНУ ім. І.І.Мечникова, професора Валентини Подшивалкіної, 5) огляд професора Жанни Вірни науково-психологічних здобутків кафедри психології розвитку Волинського університету, який під керівництвом доповідачки плідно працює над дослідженням особливостей особистісно-професійного розвитку студентів-психологів, 6) доповідь професора кафедри психології розвитку КНУ ім. Тараса Шевченка Тетяни Яблонської щодо емпіричних показників представленості європейських цінностей у свідомості майбутніх фахівців як показника рівня інтегрованості таких осіб у європейських освітній простір (дослідження виконане в методології концепції освітньої соціалізації та розвитку особистості (О.Власова, В.Білодід, 2018), яка є провідною в науковій роботі кафедри психології розвитку).

Наукова школа заступник директора Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПНУ з науково-організаційної роботи та міжнародних наукових зв'язків, академіка Людмили Карамушки також має витoki у класичному Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка, який вона закінчила з відзнакою у 1977 році за спеціальністю «психолог, викладач психологічних дисциплін». По завершенню аспірантури в Інституті психології (1980 р.) науково-організаційний талант дослідниці стрімко повів її сходишками професійної кар'єри. Завдяки її ініціативним зусиллям та креативному сприянню академіка НАПНУ Сергія Максименка у 2002 році було започатковане фахове періодичне видання «Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія». В тому ж році під орудою професора Карамушки створюється Українська Асоціація організаційних психологів та психологів праці, яка є

засновником та членом Європейської Асоціації організаційних психологів і психологів праці, що об'єднує фахівців більше, ніж 20 європейських країн. А у 2004 році з'являється нова дисципліна для захисту дисертацій з психології – 19.00.10 – організаційна психологія; економічна психологія, а також аспірантура та докторантура в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України з цієї спеціальності.

Авторська школа організаційної психології Людмили Карамушки (засновниця цього року відзначила 65-річний ювілей), нараховує 5 докторів психологічних наук та 42 кандидати (із них 24 – з нової спеціальності). В межах її плідного функціонування Карамушка Л.М. створила та емпірично обґрунтувала концепції психологічних основ управління освітніми організаціями, управління змінами та організаційного розвитку таких установ, розробила методологічні основи психолого-управлінського консультування, профілактики та подолання синдрому “професійного вигорання” освітян та ін. Сьогодні предметом наукових інтересів школи-наукового колективу Людмили Карамушки виступають психологічні особливості діяльності та розвитку організацій, формування організаційних команд, психологічні основи розвитку організаційної культури, управління змінами в організаціях; розвитку внутрішньоорганізаційного підприємництва; подолання професійного стресу та професійного вигорання та профілактика цих явищ; методологічні принципи розробки тренінгових програм та психолого-організаційного консультування.

Слухачі Літньої школи також із зацікавленістю ознайомились з презентаціями представників школи Людмили Карамушки: доктора психологічних наук, професора кафедри психології ІПК ДСЗУ, директора дослідницької лабораторії “РейтингЛаб” Маріанни Ткалич “Стратегії Work-Life Balance в організаційному супроводі персоналу” та доктор психологічних наук, доцента, провідного наукового співробітника лабораторії організаційної та соціальної психології Оксани Креденцер “Психологічні основи розвитку внутрішньоорганізаційного підприємництва.”

З доповіді директора Інституту соціології НАН України Євгена Головахи учасники Літньої школи дізнались, що намагання людства зрозуміти природу часу має давню історію. З античних часів філософи та митці залишили багато синтенцій щодо тлумачення його парадоксальних особливостей. Фізичне і математичне тлумачення передбачає, що час як апріорне поняття існує сам по собі – нескінченно, непорушно, неподільно, не маючи частин, та тече рівномірно і неперервно (Кант, Челпанов). Трактування психологічного часу, запропоноване у 80-х роках ХХ ст. київськими науковцями О.Кроніком та Є.Головахою, передбачає, що психологічний час є формою переживання людиною структури причинних і цільових відносин між подіями її життєвого шляху. Своєрідність таких переживань істотно впливає на особливості психологічного віку людини, який невід'ємно пов'язаний з проблемою вікової періодизації її індивідуального життєвого шляху. Від представленого розуміння походить і назва, яку має розроблений ними науково-методологічний підхід дослідження, що називається причинно-цільовий. Дослідники також створили спеціальну методичну

процедуру - «каузометрію», яка дозволяє проводити діагностику суб'єктивної картини життєвого шляху особистості, визначати найбільш значущі події життя, ступінь адекватності їх усвідомлення людиною, взаємозв'язок основних сфер життєдіяльності, специфіку уявлень особистості про її минуле, теперішнє, майбутнє, а також передбачає залученість досліджуваного в психодіагностичний процес в якості *експерта* з актуалізації подій власного життя та встановленню причинних або цільових відносин між ними.⁵

У 2022 році виповнюється 40 років з моменту виникнення каузометрії як методології дослідження психологічного часу та життєвого шляху особистості. Сьогодні каузометрична методологія продовжує активно використовуватись в різних країнах світу, зокрема, в США (О.Кронік), Росії (Р.Ахмеров), Болгарії (К. Кирилов), а також в Україні. Зокрема, в межах одного з Майстер-класів Літньої школи 2021 – його незмінна учасниця - професор кафедри практичної психології Херсонського державного університету Віталіна Шебанова представила авторську модифікацію базової каузометричної процедури Кроніка-Головаха, яку вона успішно використовує у власній психотерапевтичній практиці для діагностики життєвих криз клієнтів та пошуку індивідуально-особистісних ресурсів їх подолання.

Заключний трансдисциплінарний модуль роботи Літньої школи 2021 “Психологія у трансдисциплінарному дискурсі” був наповнений цікавими презентаціями професорів різних одеських ЗВО, які продемонстрували непересічний внесок психологічного знання в розбудову теорії та практики сучасних науково-гумнітарних дисциплін. Так, Ольга Горняк - доктор економічних наук, професор завідувач кафедри економіки та підприємництва Одеського національного університету імені І. І. Мечникова у своїй презентації розповіла про методологічні перспективи і напрями розвитку Поведінкової економіки, яка базується на врахуванні інтересів споживачів. доктор філософських наук, професор Державного університету «Одеська політехніка» Світлана Овчаренко доповіла про нораціональні форми структурування інформації, які активно виростовує сучасне мистецтво. Завідувач кафедри філософії Одеського національного університету імені І.І.Мечникова доктор філософських наук, професор Інна Голубович у презентації “Біографістика й біографічна прагматика” описала витончені сучасні методології дослідження видатних особистостей (“... силует на фоні ..., портрет в манері сфумато”). Доктор політичних наук, професор кафедри політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» на багатому кіноматографічному матеріалі розкрила архетипи та культурні коди сучасного етапу розвитку політичного життя світу і світової культури.

Дискусія

⁵ Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. 2е изд., испр. и дополн. М., Смысл, 2008. – 267 с. с.199 -200.

В порядку обговорення результатів роботи 5-ї ювілейної літньої психологічної школи “Національні психологічні школи: історія та сучасність” (2021) слід зазначити надзвичайну інформаційну насиченість та високий рівень науково-методологічної культури презентованих матеріалів. Найбільш резонансною подією для багатьох її учасників стала презентація авторської школи психології часу Головахи-Кроніка, яка продовжує своє сучасне існування як міжнародна науково-психологічна школа, що має своїх послідовників і в Україні.

Насправді, інтерес до такої проблематики українських науковців і викладачів психології є не випадковим, і має реальне науково-історичне підґрунтя, яке важливо відрефлексувати українським науковцям та викладачам психології задля розуміння її всторичних витоків та парадигмальних особливостей її сучасної методології.

Відлік дослідження проблем часу у вітчизняній психологічній науці доцільно розпочати зі статті фундатора Київської філософсько-психологічної школи, а на той час доцента Імператорського університету святого Володимира Георгія Челпанова “Про природу часу”, опублікованої у 1893 році в журналі “Питання філософії та психології”⁶. Основна психологічна особливість часу, за словами Георгія Челпанова, полягає в тому, що на відміну від конкретних сталих речей, в існуванні яких можна переконатись через дотик та інші відчуття, час за своєю природою невідчутний і завжди динамічний. Автор також наголошував на тому, що поетичне та математичне тлумачення часу перешкоджають встановленню правильних (науково обґрунтованих) поглядів на його природу. Для таких цілей, на думку Челпанова, найкорисніше дослідження його психологічної природи, тобто того, як час з’являється у свідомості кожної людини, а не лише філософа.⁷ Таким чином Челпановим вперше серед вітчизняних дослідників була поставлена проблема психологічного часу, дослідження якої на сьогодні має три масштаби: ситуативний, історичний та біографічний. Прикметно, що кожен з них представлений в сучасній українській психології та філософії відповідними напрямками досліджень.

В ситуативному масштабі істотними є напрацювання методології досліджень сприймання часу засновника Одеської наукової школи “Психології диференціації часу” Давида Елькіна та його послідовників: Бориса Цуканова, Зої Кіреєвої, Ірини Савенкової та ін. В її межах, зокрема, обґрунтована наявність у структурі психіки індивіда власної одиниці часу, створена циклоїдна модель часу, пережитого людиною, описаний закон ходу індивідуального годинника людської особистості. На такій науково-методологічній основі Б. Цукановим розроблено методи визначення групи осіб інфарктного ризику, прогнозу часу серцевого нападу та психотерапевтичного супроводу кардіологічних хворих у процесі їх видужування, запропоновані шляхи психопрофілактики серцевих хвороб.

⁶ Челпанов Г.И. О природе времени // Вопросы философии и психологии / Г.И. Челпанов – М., 1893. – Кн. 19 (IV). – С. 36-54.

⁷ Там само, с. 37

В історичному масштабі дослідження часу помітними науковими явищами української гуманітаристики виступають створення загальнокультурної концепції часу українським філософом Сергієм Кримським та історії всесвітньої психології Володимиром Роменцем. Обидва вони у 60-80-х роках ХХ ст. співробітничали в Інституті філософії НАН України.

Відповідно до концепції С.Кримського виділяються уявлення про циклічний час стародавніх аграрних цивілізацій, тотожний вічності; лінійний християнський час як інтервал між початком та кінцем світу; сучасне тлумачення часу як миті - невеликого проміжку теперішнього, що отримує сенс лише у зв'язку з подальшим розвитком цивілізації (Кримський, 1980, с.48).

Своєрідний психологічний критерій структурування історичного часу запропонований академіком Роменцем на основі розробленого ним вчинкового підходу. На сторінках його історико-психологічних праць читач знаходить характерні думки авторів наукових трактатів, риси психологічного портрету героїв літературних творів, які прозентують певні особливості історичного часу, яким вони датовані, що кореспондує з різними складовими обґрунтованої цим дослідником структури людського вчинку. Так виникають історичні епохи домінування в організації активності людини чинників ситуації або мотивації, предметної дії і післядія як творення та усвідомлення нею сенсу власної активності⁸.

В біографічному напрямку проблематика часу представлена в методологічному аналізі проблеми життєвого шляху особистості Сергієм Рубінштейном (1973)⁹ у дослідженні психологічних питань життя і смерті людини Володимиром Роменцем¹⁰, а також розробкою концепції психологічного часу і психологічного віку особистості Євгеном Головахою і Олександром Кроніком.

Запропонований Є. Головахою та О. Кроніком причинно-цільовий підхід до дослідження психологічного часу особистості на рівні теретичного обґрунтування спирається на усталену київську філософсько-психологічну традицію аналізу онтогенезу людського життя та передбачає врахування причинно-наслідкових відносин між подіями, які відбулись або передбачаються в житті людини, та відносин інструментально-цільових, які спеціально організовує людина в ході власної життєдіяльності для досягнення бажаних цілей.

Як дійсні представники Київської філософсько-психологічної школи, тісно пов'язаної з неокантіанським баченням основ теорії пізнання (мова йде про важливість розрізняти апостеріорні поняття як мовні аналоги предметної дійсності та поняття апріорні – інструменти "чистого розуму", створені людською культурою для осмислення проблем соціального і індивідуального життя), дослідники звертають увагу, що у "Критиці чистого розуму" Кант виділяє 2 види причинності: природну, яка співпадає з часовою послідовністю, та причинно не

⁸ Роменец В.А. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження / Психологія і суспільство 2013. — № 2.

⁹ Рубінштейн С.Л. Человек и мир // Рубінштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – С. 255–385.

¹⁰ Роменец В.А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании. – К.

обумовлену вільну діяльність чистого розуму, який, не підкоряючись плину фізичного часу, володіє здатністю “самодовільно починати ряд подій” (Кант, 1964, с.492)¹¹. Остання властивість притаманна і людині, яка через її реалізацію розв’язує антиномію необхідності та свободи волі, стаючи таким чином суб’єктом власного і соціального життя.¹² Зазначена здатність, на думку авторів концепції психологічного часу, і виступає психологічним механізмом творення людиною часових відносин між подіями свого життя. І якщо об’єктивні причинно-наслідкові зв’язки у структурі соціального часу розкриває історична наука, то предметом психологічного дослідження стає відображення у свідомості особистості причинно-цільових зв’язків між подіями її особистого життя. При цьому зв’язки між подіями, які вже реалізовані, окреслюють *минуле* особистості, ті, що є актуальними для неї на даний момент і такими, що реалізуються, утворюють психологічне *теперішнє*, а потенційні зв’язки, які людина вбачає між можливими у її житті подіями у хронологічному прийдешньому, створюють модус її *психологічного майбутнього*. Так, в цілісному континуумі життєвого шляху особистості виникають варіанти його структурування, які напряду пов’язані з подією наповненістю її минулого, теперішнього та майбутнього. Саме співвідношення подієвої наповненості цих частин стає вирішальним у визначенні психологічного віку людини, ключом для розробки практик подолання вікових і життєвих криз, оптимізації життя особистості особливо в період пізньої дорослості¹³.

Таким чином, очевидно, що дослідження проблематики психології часу має плідні традиції в українській психології, глибоке європейське методологічне коріння і оригінальні сучасні концептуальні та методичні напрацювання.

Висновки

1. Організацію V-ї Літньої школи “Національні психологічні школи: історія і сучасність” слід вважати продуктивним засобом неформальної освітньо-професійної соціалізації українських науковців і викладачів психології, докторантів та студентів. В її межах підвищення науково-освітньої кваліфікації учасників відбувалось в умовах просторово-часової інтеграції здобутків вітчизняної психології, насамперед класичних університетів країни (Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Одеського національного університету ім. І.І.Мечнікова) та провідних наукових академічних установ України (Інституту психології імені Г.СГ Костюк (НАПНУ, Інституту соціології НАНУ, який має у своєму складі відділ соціальної психології).

Досвід проведення таких заходів у 2016-2021 роках дозволяє стверджувати, що в просторі їх функціонування учасники переживають дійсні особисті

¹¹ Кант И. Критика чистого разума // Кант И. Соч.: В 6 т. – М.: Мысль, 1964. – Т. 3. – С. 69–799.

¹² Докладніше про це див. Челпанов Г.И. Из истории основных вопросов этики // Філософська психологія Георгія Челпанова /за заг. ред. Власової О.І., Луньова В.Є. – Hamilton, ON AGC & Publishing 2018-T-1.- 210с. – с. 88-89.

¹³ Власова О.І., Коськіна Д.О. Соціальні здібності як чинник успішної післятрудової соціалізації людини // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія» - К.:ПВ КУ 2014 №1 с.4-7

відкриття видатних персоналій української психологічної науки і практики, з перших рук знайомляться з методологією та науково-практичними напрацюваннями авторських наукових психологічних шкіл, які виникли і розвиваються в сучасній Україні, мають змогу представити власні наукові нароби та отримати зворотній зі'язок від досвідчених колег в ході їх методологічного обговорення.

Розвивальні ефекти таких заходів відчують і його ініціатори та організатори, які за велінням долі обидві викладають методологію психологічного дослідження докторантам Одеського та Київського університетів. В цьому сенсі слід особливо підкреслити, що важливим відкриттям учасників V-ї Літньої школи "Національні психологічні школи: історія і сучасність" стала очевидність того, що українська психологія радянської доби, попри наполегливі імперські зусилля щодо її провінціалізації та утримування в лещатах марксистської методології, не відхилялась у своєму розвитку від загальносвітового форватеру, який визначився у кінці XIX на початку XX століття засновниками Київської школи філософської психології (професори Гіляров, Челпанов та їх послідовники). Зокрема, в останній чверті XX ст. (час переходу світової науки до постнекласичної парадигми наукових досліджень, ознаками якої, як відомо, є цілісність, складність і темпоральність предмету дослідження) у просторі вітчизняного психологічного знання з'являються психологічні концепції, пов'язані з дослідженнями психології часу, ядром методології яких стає верховенство системно-еволюційного бачення людської психіки та визнання *особистісної актономії* людини провідним принципом організації психологічних досліджень, що передбачає залученість досліджуваного в психодіагностичний процес як суб'єкта дослідження в якості *експерта* з актуалізації подій його власного життя, встановлення причинних і цільових відносин між цими подіями, використання наративних і двоголосних методів в аранжуванні дослідницьких процедур. Все ці особливості, без сумніву, вже є постнекласичними атрибутами дизайну психологічного дослідження.

Література

- Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. Київ: Наукова думка, 1984. 209 с.
- Власова О.І. Методика викладання психології. Київ: Геопринт. 2021. 349 с.
- Власова О.І., Коськіна Д.О. Соціальні здібності як чинник успішної післятрудової соціалізації людини. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія «Психологія». Київ: ПВ КУ, 2014. №1. С. 4-7.
- Кант И. Критика чистого раз ума. Сочинения в 6 т. Москва: Мысль, 1964. Т. 3. С. 69–799.
- Кримський С.Б. Культурно-історичні передумови функціонування категорії абсолютного. *Філософська думка*. 1980. № 4. С. 45–54.
- Кроник А.А., Головаха Е.И. Психологический возраст личности. *Психологічний журнал*. 1983. № 5. С. 57–65.
- Роменец В.А. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження. *Психологія і суспільство* 2013. № 2. С.6-27.

- Челпанов Г.И. О природе времени. Вопросы философии и психологии / Г.И. Челпанов. Москва, 1893. Кн. 19 (IV). С. 36-54.
- Указная Л. Н., Цуканов Б. И. Элькин Д. Г. К 100-летию со дня рождения/*Психологический журнал*. 1995. Т. 16, № 5. С. 148-149.
- Філософська психологія Георгія Челпанова (до 155-річчя з дня народження та 120-річчя відкриття Психологічної семінарії при Імператорському університеті св. Володимира): Наукова монографія. Серія: Науково-психологічний спадок класичних університетів /за заг. ред. Власової О.І., Луньова В.Є. – Hamilton, ON AGC & Publishing, 2018. Т-1. 210с.
- Цуканов Б. И. Время в психике человека: Монография.Одесса: Астропринт, 2000. 220 с.